

УДК: 94(477.7)

БАКОВЕЦЬКА О.О.,

Миколаївський державний університет ім. В.О. Сухомлинського

Баковецька Ольга Олександрівна (1975 р. н.). У 1998 р. закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і права Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Тема наукового дослідження – «*Культурне життя Півдня України в післявоєнний період*».

ЗАКЛАДИ ОСВІТИ НА ТЕРИТОРІЇ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ПЕРІОД ГОЛОДУ 1946-1947 РОКІВ

У статті розкриваються основні причини, хід і наслідки голоду 1946-47 років для установ освіти на регіональному рівні. Територіальні рамки дослідження – Миколаївська область.

В статье ставится задача раскрыть основные причины, ход и последствия голода 1946-47 годов для сферы образования на региональном уровне. Территориальные рамки исследования – Николаевская область.

In article the problem is put to open principal causes, a course and consequences of famine of 1946-47 for sphere of education at a regional level. Territorial frameworks of research – the Nikolaev area.

Голод 1946-1947 років став продовженням народної трагедії 1921-1923, 1932-1933 років. Причина – не лише посуха і Друга світова війна. Інші країни пережили цей важкий період без таких тяжких наслідків. Голод 1946-1947 років спровокувала політика влади, яка з часом не змінилася. На відміну від подій 30-х років, у 40-х роках влада офіційно визнавала факт голоду. Пояснення – можливість пов'язати кризу із зовнішніми факторами, які не залежать від влади.

На сучасному етапі проблеми народної трагедії, що пройшла на території Південної України, почали комплексно досліджуватися українськими істориками. Протягом 90-х років ХХ – початку ХХІ ст. з'явилося чимало наукових праць присвячених цій темі. Історією голоду 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 років на території Миколаївської області займаються українські вчені: М.М. Шитюк, В.П. Шкварець, Є.Г. Горбуров, Ю.В. Котляр, О.М. Мовчан та інші [1]. Саме регіональні дослідження дають можливість багатогранно, комплексно і об'єктивно висвітлити тему голоду в українській історії.

Метою даної роботи є спроба, на основі раніше не задіяних архівних матеріалів, розкрити рівень руйнації освіти в регіоні, методи боротьби із проявами голоду, наслідки штучного голоду для дітей – майбутнього української нації.

Підростаюче покоління України в 1946-1947 роках у черговий раз опинилося на межі вимирання. Процес формування особистості відбувався за вкрай тяжких обставин.

Кроки влади на шляху до подолання наслідків голоду обмежувалися короточасними, мало дієвими рішеннями. Приклад – відкриття харчових пунктів для дорослого населення і дітей. Згідно із постановами Миколаївських обкому КП(б)У, виконкомів обласної і міської рад, які висвітлюють даний напрям діяльності місцевої влади – допомога голодуючим надавалася не завжди своєчасно, у вкрай обмеженій кількості і погано організована.

У постанові № 6878-140 виконкому Миколаївської обласної ради депутатів трудящих від 23 грудня 1946 року «Про заходи щодо надання допомоги дітям в районах області, які

постраждали від посухи», тільки наприкінці року постало питання про її необхідність. У документі говорилося: «Для виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 4 грудня 1946 року за № 2018-123, з метою надання матеріальної допомоги дітям шкільного, дошкільного та ясельного віку в районах області, виконком постановляє:

1. Організувати в сільських районних центрах і селах області, які найбільш постраждали від посухи 1946 року, пункти харчування для дітей, що більше за всіх потребують додаткового харчування. Відкрити пункти для видачі одноразової гарячої їжі на 18000 дітей шкільного і 8000 дітей дошкільного віку. З метою надання допомоги дітям ясельного віку (до 4-х років) організувати додатково до існуючих, 100 тимчасових ясел на 4000 осіб.

2. До 1 січня 1947 року, крім дитячих будинків, що існують, відкрити в області ще

4 будинки з контингентом 500 осіб в таких районах: а) Жовтневий район (с. Калинівка) – будинок на 125 дітей; б) Очаківський район (м. Очаків) – 175 дітей; в) Снігурівський район (с. Василівка) – 100 дітей; г) Брезнегуватський район (с. Брезнегувате) – 100 дітей...

3. Зобов'язати обласний торгівельний відділ (т. Бовтрук) з 1 грудня 1946 року виділяти через споживкооперацію цільовим призначенням комерційний хліб, з врахуванням пунктів харчування при школах, дитячих садках та яслах. Норма – 100 грамів хліба на кожну дитину в день, відповідно до затвердженого контингенту...». У додатках до документу подано приблизний раціон одноразового гарячого харчування дітей, який свідчить про надзвичайно низьку калорійність їжі [2].

Таблиця 1

Раціон одноразового харчування дітей

Назви страв	Кількість блюд на місяць	Норми продуктів на 1 блюдо
Суп гороховий	9	60 грамів концентрату, 3 грами жиру
Окропник	9	20 грамів концентрату, 3 грами жиру, 150 грамів огірків, 20 грамів дріжджів
Квасоля тушкована	9	3 грами жиру, 20 грамів дріжджів, 60 грамів квасолі
Котлети з квасолею	4	3 грами жиру, 20 грамів дріжджів, 60 грамів квасолі, 75 грамів м'яса

Дві постанови – Ради Міністрів УРСР від 04.12.46 р. та Миколаївського облвиконкому від 23.12.46 р., викликали хвилю нових постанов, звітів, довідок, перевірок. 15 лютого 1947 року заступник завідувача облВНО В.І. Попович звітує, що, згідно із постановами про відкриття харчових пунктів для дітей, всі райони області з кінця грудня розпочали підготовчу роботу у відповідному напрямі. «У більшості районів пункти розпочали готувати їжу 2-7 січня, а в окремих районах 13 січня (Єланецькому, Володимирівському). При кожній школі, або дитячому садку створено комісію з представників сільради, колгоспу, батьківського комітету, вчителів, які займалися організацією пунктів харчування... Станом на 25.01.47 року в області функціонувало 470 пунктів харчування, які охоплювали 18000 дітей шкільного віку та 8000 дітей дошкільного віку...

Всі пункти харчування обладнані за рахунок місцевих ресурсів. Посуд для їжі в більшості населених пунктів зібрано з батьків, діти яких харчуються на пунктах. Постачання продуктами харчових пунктів іде через обласну базу споживспілки, а окремі продукти (м'ясо, овочі) – за рахунок заготівлі продуктів на місцях...». Довідка містить інформацію, яка несе в собі протиріччя. Посадова особа звітує про своєчасно отримані продукти харчування більшістю районів області. Поряд з цим факти значних затримок харчів, фінансування, зловживання.

«...Затримка в доставці продуктів була в Братському районі, куди продукти на лютий були відправлені потягом лише 10.02.47 року. Облспоживспілкою також продукти розподіляються нерівномірно по районах області... Особливо великі перебої в постачанні хліба. Пересадівський пункт харчування одержав печений хліб лише 16.01.47 р., а пункт почав працювати 11.01.47 року. Багато пунктів Жовтневого району одержали замість печеного хліба – борошно. У багатьох пунктах Новобузького району за кілька днів січня не було видано хліб... Зафіксовано неодноразово проблеми із фінансуванням. Брезнегуватський районний фінансовий відділ не перерахував РВНО кошти для пунктів харчування на лютий місяць до 11.02.47 р., що призвело до затримки у своєчасному одержанні продуктів. Новоодеський райфінвідділ також несвоечасно перераховує гроші на рахунок РВНО... В абсолютній більшості харчових пунктів запасів палива немає, воно підвозиться нерегулярно, що відбивається на нормальній роботі пунктів харчування...».

У документі В.І. Попович звертає увагу на зловживання з боку окремих відповідальних осіб – в основному, це привласнення продуктів, використання не за призначенням. «...У колгоспі «Пролетарій» Новобузького району виявлено нестачу повідла 2,4 кг, яке було привласнене ще при доставці продуктів на пункт харчування... В Очаківській СШ № 1 систематично обважували дітей, видавали їм по 60 грамів хліба замість

100 грамів. У Жовтневій семирічній школі відповідальна особа привласнила хліба 9 кг та повидла 5 кг... Всі матеріали про вищезазначених осіб передані РВНО слідчим органам для притягнення їх до відповідальності...» [3]. З вищенаведених фактів слід звернути увагу на два моменти. Перший – моральність окремих відповідальних осіб, які в дітей, що голодують, забирали останні харчі, і другий – обсяги крадіжок: 6 кг повидла, 0,5 кг масла, 11 кг супу, 9 кг хліба, 300 грамів квасолі. Крадіжка харчів в такій кількості зайвий раз підкреслює мізерність продуктів, які виділялися для порятунку дітей від голоду і спроби перекласти відповідальність за голод на окремих осіб, далеких від державної політики.

На підставі звітів та довідок про роботу харчових пунктів 18 лютого 1947 року облвиконком видає нову постанову, у якій відзначено незадовільний стан роботи щодо організації та роботі харчових пунктів для дітей. Найбільш несприятлива ситуація, за висновком виконкому, простежується у Варварівському, Очаківському, Березнегуватському, Новобузькому, Снігурівському районах. У постанові наголошується, що серед основних порушень і недоліків в роботі харчових пунктів області найчастіше зустрічаються наступні: «... Облспоживспілка продукти харчування для дитячих установ передає не в повному обсязі: з 270 тонн концентрованих супів завезено 107 тонн, сухе молоко, якого планувалося передати 9 тонн, взагалі відсутнє... У Жовтневому, Очаківському районах норми хліба для дітей в окремих харчових пунктах знижували з 100 грамів до 60-90. У приміщеннях харчових пунктів Березнегуватського і Жовтневого районів незадовільний санітарний стан... У Варварівському, Очаківському, Березнегуватському і Жовтневому районах відсутнє паливо для харчових пунктів... Немає звітності надходження і витрати продуктів... Станом на 01.02.47 року замість 5 000 пар взуття для дітей області в райони відправлено 1 500 пар...». На підставі фактів незадовільної роботи дитячих харчових пунктів, облвиконком 18 лютого 1947 року затверджує план дій, який має на меті змінити ситуацію. Основні пункти плану містять загальне положення – посилити контроль над установами та особами відповідальними за фінансування, постачання харчів, палива [4]. Відповіддю на це рішення стали регулярні перевірки роботи харчових пунктів в районах [5]. У звітах осіб, що контролюють визначений напрям, незважаючи на несвоєчасний оптимізм, постійно фіксується незадовільний стан роботи дитячих харчових пунктів.

Детально простежити процес виконання рішень облвиконкому можна за протоколами райвиконкомів. Із січня 1947 року в збірках протоколів регулярно з'являється інформація про реалізацію заходів щодо ліквідації наслідків голоду. 18 січня 1947 року на засіданні Вознесенського райвиконкому оприлюднена

інформація, за якою в районі з 41 харчового пункту, які повинні годувати 1280 дітей, працює тільки 28. Виходячи із скрутного положення – у більшості сіл ситуація вийшла з під контроль і, незважаючи, що в окремих селах району (с. Дмитрівка, с. Яструбинове, с. Прибужани) неоціненними стараннями місцевого населення харчові пункти для дітей працювали безперебійно, місцева адміністрація приймає ряд рішень. Серед них: популяризувати досвід мешканців с. Дмитрівка в організації допомоги голодуючим, притягнути до відповідальності осіб, які проявляють бездіяльність в даній справі, зобов'язати голову райспоживспілки вчасно довозити харчі до відповідних пунктів [6].

Заглиблення кризи із харчуванням, голод, який взимку 1946-1947 років охоплює все більше людей, примушує владу приймати рішення про розширення мережі дитячих харчових пунктів. У протоколах районних виконкомів послідовно, щомісяця наводяться цифри, які вказують на регулярне зростання кількості голодних дітей. Наприклад, у Вознесенському районі станом на 11.02.47 р. кількість таких дітей збільшилась на 550 осіб, 01.03.47 р. – на 1315 осіб [7]. У зв'язку із такою ситуацією, виконком Вознесенської райради постановою від 11.02.47 року затвердив додаткові кошти на харчування в дитячих харчових пунктах [8]. На початку березня додатково відкрито харчових пунктів на 550 дітей [9]. Але на початок місяця до попередньої цифри додалося ще 1315 дітей, тобто рішення про відкриття додаткових пунктів не встигали за темпами росту кількості голодуючих і не вирішували проблему.

Окрім дитячих харчових пунктів намагалися організувати одноразове харчування при школах. Згідно із постановами Ради Міністрів УРСР від 08.05.1947 року і Миколаївської облради від 22.05.47 року «Про організацію одноразової гарячої їжі в школах міста для учнів, які гостро потребують допомоги», виконком райради міста Вознесенськ прийняв рішення на червень 1947 року затвердити додаткове фінансування для харчування учнів місцевих шкіл. На початку літа 1947 року їжу в школах м. Вознесенськ отримували в дві зміни 915 осіб, з них за кошти – 560 учнів [10]. В інших містах області ситуація подібна – визначали учнів, що найбільш постраждали від голоду, і при школах за кошти надавалася можливість раз на день отримати гарячу їжу і 100 грамів хліба. Всього в області в школах у 1946/1947 навчальному році працювало 33 їдальні та 34 буфети. У 26 їдальнях, що працювали в сільських школах, діти-сироти та напівсироти одержували сніданки безкоштовно [11]. Всього в Миколаївській області, станом на 1 вересня 1947 року працювала 771 школа, у яких 1946-1947 навчальному році навчалось 108162 учнів [12]. Виходячи з цих даних, мізерність кількості їдалень на область стає кричущою. У

пошуках порятунку батьки із дітьми виїжджали за межі області, саме це є однією з причин зменшення кількості учнів в школах. За один навчальний рік зі шкіл пішло 10694 учні, з них: через виїзд батьків – 5795 осіб, через відсутність взуття та одягу – 2073, за хворістю – 671 дитина [13]. Ці дані не є повними. Пояснення – офіційна звітність. Відомості, які надавалися обласним здоров'ям і були засекречені, дають інші відомості, щодо здоров'я школярів. Станом на 10.03.47 року в області зареєстровано 36021 хворих на дистрофію дітей і 6867 дорослих. 20 березня кількість хворих дітей збільшилась до 37383 осіб, на 20 квітня захворіло ще 4634. Загальна кількість хворих дітей на дистрофію в квітні 1947 року становила 42017 [14]. Також, на фоні голоду, збільшилась кількість хворих дітей на висипний тиф, кір, інші паразитарні інфекції [15]. Таким чином, незначна кількість їдалень в школах області, відкриті пункти харчування, на практиці доводять – рішення влади мали на меті лише формально, для звітності надавати допомогу голодуючим дітям.

Порятунком для дітей в цей час, здавалося, стали дитячі будинки. Ситуація в них характеризувалася, як критична. Однак багато батьків, котрі відчували абсолютну безпорадність перед голодом і не могли врятувати своїх дітей, вважали, що саме дитячий будинок здатен врятувати їх малечу від страшної голодної смерті. Загальна оцінка становища дитячих будинків Миколаївської області у 1947 році подається в довідці про контингент відповідних установ. «Миколаївська область, виходячи з

наявності приміщень, не мала можливості відкрити значну кількість дитячих будинків і розмістити в них великий наплив дітей. Однак ситуація 1945-46 років, а саме посуха, примусила вжити термінових заходів щодо попередження масової дитячої смертності. Саме через це контингент дітей визначався не матеріальними і побутовими умовами в дитячих будинках, а максимальною можливістю утримання голодуючих дітей. Для їх розташування, облВНО протягом січня-квітня 1947 року змушений був організувати дитячі будинки в непридатних для цього приміщеннях – селянських хатах, колишніх школах, клубах і т. п. За вказаний період було організовано 17 дитячих будинків. Однак і це не забезпечило розміщення дітей, яких підбирали на вулиці. Тому облВНО, відкриваючи нові дитячі будинки, максимально збільшило кількість дітей в будинках, що вже існували. Результатом таких дій стала надмірна перезавантаженість дитячих будинків. Виконком облради а також облВНО в літньо-осінній період вживали всіх заходів щодо повернення дітей батькам...

За цей період повернуто додому 2276 дітей... Однак у південних районах області, розпочинається нова хвиля прибуття дітей до дитячих будинків (родини, яким раніше було повернуто дітей, повертали їх знов до відповідних закладів). Таким чином, область потребує не менше 7-8 додаткових дитячих будинків на 2000 дітей, але в області відсутні зайві приміщення. Рішенням проблем може бути вивіз частини дітей в інші області» [16]. Зазначене підтверджує таблиця [17]:

Таблиця 2

Мережа дитячих будинків у 1947 р.

Період – 1947 рік	Кількість дитбудинків	У тому числі													
		Контингент		Спеціальні дитячі будинки			Дошкільні			Змішані			Шкільні		
		План	Фактично	Кількість	План набору	Фактично	Кількість	План набору	Фактично	Кількість	План набору	Фактично	Кількість	План набору	Фактично
01.01	25	4000	3634	6	1000	1255	–	–	–	25	4000	3634	–	–	–
01.07	40	4000	7683	4	1000	1242	–	–	–	40	4000	7683	–	–	–
01.12	39	6400	6020	4	1000	1080	2	230	212	19	3314	3156	18	2856	2652

З довідки Міністерству державного контролю УРСР про стан дитячих будинків в Миколаївській області: «Миколаївський облВНО повідомляє, що дитячі будинки області протягом вересня, жовтня, листопада місяців 1947 року не фінансуються, за виключенням витрат на харчування. В окремих районах області, таких як Жовтневий, Варварівський, Тілігуло-Березанський кошти не виділялись навіть на харчування. Внаслідок такої ситуації дитячі будинки несвоєчасно вибрали продукти і

паливо з баз. Нормальне фінансування дитячих установ розпочалося тільки з 20.12.1947 року» [18]. З наведених вище документів стає зрозумілим, що дитячі будинки, які вважалися порятунком для дітей, знаходилися в глибокій кризі до кінця 1947 року.

Ситуація в інших навчальних закладах також була кризовою. У звіті Братського педагогічного училища про роботу за 1946/1947 навчальний рік внесена інформація про значний відсів за

означений рік слухачів навчального закладу. Визначено основні причини цього процесу – слабка підготовка і складний матеріальний стан. В основному, за спостереженнями педагогічного колективу, відсів припадає на жовтень місяць, коли педучилище переживало важкий стан із хлібом (слухачі були зняті із постачання) [19]. У звіті іншого педагогічного училища – Новобузького, простежуються подібні тенденції. Протягом першого півріччя їдальня в училищі взагалі була відсутня, а слухачі зняті з централізованого постачання продуктами харчування. Тільки завдяки систематичним, наполегливим вмовлянням викладачам вдалося частково зберегти контингент слухачів в даному навчальному закладі [20].

На підставі вищенаведених документів з впевненістю можна стверджувати: по-перше, діти під час голоду 1946-1947 років постраждали найбільше, по-друге, підрастаюче покоління в черговий раз зазнало невиліковних психологічних, духовних ран, по-третє, вкотре система освіти практично повністю

зведена нанівець, по-четверте, влада, незважаючи на факт офіційного визнання голоду, у черговий раз намагалася приховати справжні причини і розміри голоду.

Голод 1946-1947 років на території Миколаївської області, його причини, наслідки для освіти не мали регіональних відмінностей. Однак дослідження народної трагедії саме на регіональному рівні відображає проблему в комплексі. Завдяки архівним працівникам, частина документів за період була збережена, як згадка про жакливе минуле, яке ніколи не повинно повторитися. Однак, на жаль, відповідний масив документів, який вперше введено до наукового обігу, є досить обмеженим, що значно ускладнює завдання дослідницьких робіт.

Недослідженими або мало дослідженими на сьогоднішній день залишаються питання, пов'язані із національними меншинами Миколаївщини в роки голоду 1946-1947, із становищем представників вищої освіти, мистецтва, духовенства під час голоду, а також стан інших груп населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мовчан О.М. Голод 1921-1923 років в Україні // Український історичний журнал. – 1990. – № 10; Голод 1921-1923 рр. в Україні / Історія України в особах. Частина друга. За редакцією проф. В.П. Шкварця. – Миколаїв: ТВП «ТЕГАС», 1993; Котляр Ю.В. Канібалізм під час голоду 1921-1923 рр.: історико-психологічний аналіз // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки (Інститут історії України НАН України). Випуск 7: Спеціальний. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003; Мовчан О.М. Терор голодом в Україні в 1921-1923 роках // Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ; Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, 2003; Шитюк М.М., Горбуров К.Є. Миколаївщина в голодних 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 роках. – Миколаїв: Видавництво Ірини Гудими, 2007.
2. Державний архів Миколаївської області. – Ф. Р-999. – Оп. – 3с. – Спр. 59. – Арк. 83-88.
3. Там само. – Ф. Р-992. – Оп. – 2. – Спр. 800, ч. 1. – Арк. 99-102.
4. Там само. – Арк. 86-88.
5. Там само. – Арк. 93-93а.
6. Там само. – Ф. Р-2907. – Оп. – 1. – Спр. 25. – Арк. 35.
7. Там само. – Спр. 24. – Арк. 8.
8. Там само. – Арк. 7.
9. Там само. – Арк. 9.
10. Там само. – Спр. 25. – Арк. 382-386.
11. Там само. – Ф. Р-2817. – Оп. – 1. – Спр. 23. – Арк. 3.
12. Там само. – Ф.-91. – Оп. – 2. – Спр. 26. – Арк. 12.
13. Там само. – Р.-2817. – Оп. – 1. – Спр. 23. – Арк. 2.
14. Там само. – Ф. Р-992. – Оп. – 3с. – Спр. 92. – Арк. 8.
15. Там само. – Арк. 52-54.
16. Там само. – Ф. Р-2817. – Оп. – 1. – Спр. 238. – Арк. 4-7.
17. Там само. – Арк. 2.
18. Там само. – Арк. 15.
19. Там само. – Спр. 25. – Арк. 9.
20. Там само. – Спр. 28. – Арк. 4.

Рецензент – д.і.н., проф. В.П. Шкварець.
Надійшла до редколегії 11.12.2008 р.